

Фарміраванне сістэмы раённага дзялення БССР у 1920-я гг.

С.А. Елізараў

Установа адукацыі «Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт імя П.В. Сухого»

Артыкул прысвечаны гісторыі стварэння раённага падзелу Савецкай Беларусі як часткі пабудаванай у 1920 гг. у рэспубліцы новай сістэмы адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення, заснаванай на спалучэнні адміністрацыйна-тэрытарыяльнага і эканамічнага раянавання. Адзначаецца, што за аснову раённага дзялення ў аднаведнасці з прынцыпамі эканамічнага раянавання было ўзята эканамічнае прыцягненне мясцовасці да пэўнага гандлёва-прамысловага цэнтра. Рэальнай умовай для рэалізацыі такога падыходу з'явілася развітая сетка мястэчак. Як і ў выпадку з акругамі, не ўдалося вытрымаць заплававаныя сярэднія паказчыкі пабудаваных раёнаў. Раёны значна адрозніваліся і па эканамічных паказчыках, але кіраўнікі рэспублікі лічылі, што менавіта ў выпадку з раёнамі ўдалося вытрымаць асноўную мэту рэформы і рэалізаваць «поўнасьцю эканамічны прынцып раянавання».

У 1927 г. было праведзена ўдасканаленне новай сістэмы адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення ў сувязі з неадбходнасцю пошуку новых крыніц для распахатай масавай індустрыялізацыі. У выніку гэтага было ліквідавана адначасова 16 найбольш эканамічна слабых раёнаў, што дазволіла значна скараціць выдаткі на ўтрыманне адміністрацыйна-гаспадарчага апарату, узмацніць раённы бюджэт.

Ключавыя словы: адміністрацыйна-тэрытарыяльнае дзяленне, адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа, партыйна-савецкае кіраўніцтва, раён, новая эканамічная палітыка, эканамічнае раянаванне, мястэчка, індустрыялізацыя.

Formation of the system of district division of BSSR in the 1920-ies

S.A. Yelysarau

Educational establishment "Gomel State Technical Soukhoi University"

The article is devoted to the history of the formation of district division of the Soviet Belarus in the 1920-ies as a part of the construction of a new system of administration and territorial division in the republic based on joining administrative and territorial division with the economical one. It is stated that the basis of district division according to the principles of economical division was economical dependence of the area on a certain trade and industrial center. The real condition for the implementation of such an approach was the developed network of small towns. They failed to obtain the planned average parameters of the formed districts as it also happened with regions. Districts considerably differed in their economical parameters as well, but the Republic authorities considered that, as for region division, they managed to gain the main aim of the reform and implement "the principle of district division completely".

In 1927 the detailisation of the new system of administrative and territorial division was conducted. It was done to meet the requirements of the search of new sources for the ongoing mass industrialization. As a result 16 most economically weak districts were liquidated, which made it possible to considerably reduce expenses for administrative apparatus and to increase the district budget.

Key words: administrative and territorial division, administrative and territorial reform, party and soviet leadership, new economic policy, district, economic district division, small town, industrialization.

Раённае дзяленне Беларускай ССР было праведзена ў выніку карэннай адміністрацыйна-гаспадарчай рэформы сярэдзіны 1920-х гг. і ў далейшым раёны разглядаліся партыйна-савецкім кіраўніцтвам як вельмі важны сродак рэалізацыі сваіх уладарных прыярытэтаў. Улічваючы гэта, мэтай дадзенага даследавання з'явіўся аналіз працэсу фарміравання раённага падзелу БССР у 1920-я гг. у сувязі з патрабаваннямі тагачаснай новай эканамічнай палітыкі і стварэннем новай сістэмы савецкага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення.

Гэтаму пытанню (як і наогул гісторыі адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення БССР) у

беларускай гістарыяграфіі апошніх дзесяцігоддзяў патрэбнай увагі не ўдзялялася. Асобныя аспекты разглядаліся толькі ў працах С. Маргунскага і В. Круталевіча, што былі надрукаваны ў 1950–1960 гг. і абапіраліся на вельмі абмежаванае кола архіўных крыніц і вядомы прынцып партыйнасці ў гістарычнай навуцы.

Матэрыял і метады. Артыкул падрыхтаваны на аснове выкарыстання як апублікаваных (галоўным чынам у 1920-я гг.) крыніц, так і новых архіўных дакументаў, выяўленых аўтарам у фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь. Пры правядзенні навуковага аналізу праблемы аўтар імкнуўся абапірацца на асноўныя прынцыпы гістарычнага пазнання (гістарызм, аб'ектыўнасць і сістэмнасць), выкарыстоўваючы як агульнанавуковыя, так і канкрэтныя метады гістарычнага даследавання (у першую чаргу гісторыка-генетычны, гісторыка-сістэмны і гісторыка-тыпалагічны).

Вынікі і іх абмеркаванне. Адною з першачарговых задач пасля прыходу да ўлады большавікоў стала ліквідацыя папярэдняга дзяржаўнага апарату кіравання і стварэння новай, савецкай сістэмы ўлады. Гэта, у сваю чаргу, патрабавала і перагляду дарэвалюцыйнай сістэмы адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення і прыстасавання яго да палітычных і эканамічных інтарэсаў большавізму. Першы этап змянення адміністрацыйна-тэрытарыяльнай сістэмы меў стыхійны, некантраляваны дзяржавай характар (ствараліся новыя губерні, паветы, воласці, адвольна змяняліся межы адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак, іх цэнтры пераносіліся ў іншыя населеныя пункты).

З 1919 г. Савецкая дзяржава пачынае браць пад свой кантроль рэфармаванне адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення, грунтуючыся на ідэі сумяшчэння эканамічнага і адміністрацыйна-тэрытарыяльнага раянавання. VII з'езд Саветаў РСФСР (1919 г.) даручыў УЦВК распрацаваць пытанне аб новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным дзяленні Савецкай Расіі з мэтай пераходу ад ўласна адміністрацыйнага дзялення да дзялення, заснаванага на сістэме аб'ектыўна існуючых эканамічных раёнаў.

Вялікую ролю ў распрацоўцы праблемы эканамічнага раянавання адыграла Камісія па раянаванні пры УЦВК РСФСР пад кіраўніцтвам М.І. Калініна, тэзісы якой былі ўхвалены Прэзідыўмам УЦВК у красавіку 1922 г. У аснову была пакладзена ідэя адзінства эканамічнага і адміністрацыйнага дзялення пры відавочным значэнні эканамічнага прынцыпу. Новае раянаванне грунтавалася на дзяленні тэрыторыі на эканамічныя адзінкі, кожная з якіх разумелася як «экономически законченная территория, которая, благодаря комбинациям природных особенностей, культурных накоплений прошлого и населения с его производственной подготовкой, представляла бы одно из общих звеньев общей цепи народного хозяйства» [1, с. 103]. Эканамічны прынцып павінен быў стаць асновай новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення, пабудаванага па формуле «вобласць, акруга, раён». У гэтай сістэме раён (раённая воласць) як трэцяя асноўная структурная адзінка па плошчы павінен быў перавышаць былую воласць у 2–4 разы і ўяўляць сабой «мелкую единицу советского управления с местным хозяйственным центром в виде крупного торгово-промышленного поселения» [1, с. 171–172].

Пры гэтым меркавалася, што вытворчы прынцып «у чыстым выглядзе» (стварэнне «экономически законченных территорий как самостоятельных хозяйственных организмов») можна выкарыстоўваць пры вылучэнні буйных адміністрацыйна-гаспадарчых адзінак – абласцей і акруг. Але для раённых валасцей (раёнаў) лічылася, што вытрымаць гэты прынцып да канца немагчыма, таму пры панаванні дробнай паўнатуральнай сялянскай гаспадаркі ў аснову раённага дзялення вырашылі пакласці метады гаспадарчага прыцягнення [1, с. 215]. Прынцып гаспадарчага прыцягнення разглядаўся ў 1920-я гг. пераважна як адзнака гандлёвага прыцягнення, даючы «объединяющую картину хозяйственной, административной и культурной связи территории» [1, с. 333–334]. Раёны павінны былі фарміравацца вакол гандлёвых цэнтраў, якія адначасова з'яўляліся і цэнтрамі саматужна-рамеснай вытворчасці, і былі звязаны шляхамі зносінаў з навакольнымі тэрыторыямі.

У БССР практычная работа па рэфармаванні адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ладу пачалася напрыканцы 1923 г. Да гэтага часу тэрыторыя Савецкай Беларусі складала 52,3 тыс. кв.км з насельніцтвам у 1,5 млн чал. Уся тэрыторыя рэспублікі дзялілася на 6 паведаў (якія непасрэдна былі падначалены рэспубліканскім установам) і 115 валасцей. Ніжэйшай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкай былі сельскія саветы (1711), што існавалі практычна ў межах былых сялянскіх абшчын.

У лютым 1924 г. прайшло першае ўзбуйненне тэрыторыі БССР: у склад рэспублікі ўвайшлі 15 павеатаў і асобныя воласці Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў, у выніку чаго тэрыторыя Савецкай Беларусі павялічылася больш за 2 разы, а колькасць насельніцтва – у 2,5 раза. VI Надзвычайны з’езд Саветаў Беларусі ў сакавіку 1924 г. даручыў ЦВК рэспублікі «на основе учета экономических, хозяйственных и иных нужд населения разработать план нового административного деления Белоруссии» [2, с. 40]. У лютым 1924 г. пачала работу камісія па раянаванні ўзбуйненай Беларусі, якая ў сакавіку таго ж года пераўтварылася ў камісію па адміністрацыйна-гаспадарчым раянаванні пры Дзяржплане БССР на чале са старшынёй Дзяржплана А.У. Анохіным [3, спр. 343, арк. 251]. У выніку абмеркавання камісія прыняла прыныповае рашэнне аб пераходзе да трохзвеннай сістэмы адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення (акруга–раён–сельсавет) [3, спр. 343, арк. 8, 21].

Праводзімая ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі адміністрацыйная рэформа зыходзіла ад самой гэтай палітыкі, якая ставіла на мэце асабістую ініцыятыву і патрабавала новую структуру адміністрацыйных адзінак як завершаных эканамічных стварэнняў. Гэту сувязь падкрэслівала і сама назва рэформы – «адміністрацыйна-гаспадарчая». Пры яе распрацоўцы за аснову новага раянавання ўзялі «разделение территории на основании учета пространственной дифференциации хозяйственных признаков, намечающихся перспектив специализации хозяйства каждого отдельного района в том или ином направлении» [3, спр. 944, арк. 5].

У практычнай рабоце па стварэнні сістэмы новага дзялення рэспублікі кіраваліся наступнымі галоўнымі прыпынкамі: эканамічным прыцягненнем тэрыторый да пэўнага цэнтра; аптымальнасцю і прыкладнай аднолькавасцю памераў тэрыторый і колькасці насельніцтва адміністрацыйных адзінак аднаго ўзроўню; улікам эканамічнай магутнасці тэрыторый; гаспадарчай цэласнасцю ствараемых адзінак.

Структурнай адзінкай другога парадку (пасля акругі) у новай адміністрацыйна-гаспадарчай будове становілася «узбуйненая воласць» (у далейшым атрымала назву «раён»), якая павінна была стаць «более или менее самостоятельной в хозяйственном отношении единицей» [4, с. 3]. За аснову раённага дзялення ў адпаведнасці з прыпынкамі эканамічнага раянавання было ўзята эканамічнае прыцягненне мясцовасці да пэўнага гандлёва-прамысловага цэнтра. Рэальнай умовай для рэалізацыі такога падыходу з’явілася развітая сетка мястэчак. Да 1925 г. з больш за 150 мястэчак БССР 118 адносіліся да паселішчаў гарадскога тыпу [3, спр. 944, арк. 48].

Звычайна ў павеце знаходзілася ад 3 да 7 даволі значных мястэчак. Кожнае з іх уяўляла сабой эканамічны цэнтр для вялікай тэрыторыі – часам у трэць або палову павеата. У мястэчках канцэнтравалася амаль усё гандлёвае і большая частка саматужна-рамеснага насельніцтва. Штотыднёва (а то і некалькі разоў на тыдзень) тут адбываліся кірмашы, якія збіралі навакольнае сялянства. У мястэчках былі і школы «ўзмоцненага тыпу», і ўрачэбныя, агранамічныя пункты, грамадскія і прафесійныя арганізацыі. Такім чынам, мястэчкі ў БССР адыгрывалі ролю эканамічных і культурных цэнтраў для некалькіх валасцей, і задачай рэформы заставалася замацаваць ужо менавіта гэтае становішча мястэчак.

Пры дзяленні акруг на раёны і вызначэнні межаў апошніх шырока выкарыстоўваўся матэрыял статыстыкі, асабліва гарадскога перапісу 1923 г., які ахапіў у свой час і мястэчкі. Вельмі карыснымі былі таксама матэрыялы падворных перапісаў 1916–1917 гг., якія дазвалялі даволі дакладна ўявіць, з якім горадам ці мястэчкам той ці іншы населены пункт быў звязаны эканамічна. Такім чынам вызначаліся межы раёнаў. Цэнтрамі іх павінны былі стаць гарады ці буйныя жыццяздольныя мястэчкі, што мелі перспектыву гаспадарчага і культурнага развіцця.

У выніку абмеркавання розных праектаў у маі 1924 г. рэспубліканская нарада прадстаўнікоў рэспубліканскай і мясцовых камісій прыпынілася на лічбе ў 100 раёнаў. Яны планаваліся з сярэдняй плошчай у 1000 кв.км пры 25–50 тыс. чалавек насельніцтва і радыўсам ад раённага цэнтра прыкладна ў 20–25 км. Ад гэтага прыпынку пры фарміраванні раёнаў адмаўляліся толькі ў адносінах да эканамічна слабых мясцовасцей паўночнай часткі рэспублікі, дзе мястэчкі часцяком наогул адсутнічалі. Тады раённыя цэнтры вызначаліся паводле думкі людзей, «особенно хорошо знакомых с определенной местностью» [3, спр. 944, арк. 66–67].

Новы адміністрацыйна-тэрытарыяльны лад БССР быў замацаваны пастановай ЦВК і СНК рэспублікі ад 2 студзеня 1925 г. У выніку рэформы замест былых 15 павеатаў, 227 валасцей і 3405 сельсаветаў рэспубліка была падзелена на 10 акруг, 100 раёнаў і 1202 сельсаветы [5, с. 15].

Вытрымаць запланаваныя сярэднія паказчыкі створаных раёнаў не ўдалося. Асабліва буйнымі

па плошчы аказаліся раёны Мазырскай акругі (іх сярэдняя плошча склала 1,5 тыс. кв.км), найменшымі – раёны Аршанскай акругі (780 кв.км). Самым малым па плошчы быў Ляднянскі раён Аршанскай акругі (376 кв.км), самым вялікім – Лельчыцкі раён Мазырскай акругі (2613 кв.км). Асноўную групу складалі раёны плошчай прыблізна 1000 кв.км. 11 раёнаў мелі плошчу больш за 1500 кв.км, а 45 – да 1000 кв.км. Па колькасці насельніцтва лідзіравалі раёны Магілёўскай акругі (у сярэднім па 51 тыс. чалавек), замыкалі – раёны Мазырскай акругі (31,9 тыс. чалавек). Таксама нераўнамерным было і размеркаванне колькасці раёнаў па акругах: яны мелі ад 7 (Слуцкая акруга) да 12 (Віцебская і Бабруйская) раёнаў, што было звязана галоўным чынам з памерамі як саміх акруг, так і раёнаў [5, с. 15].

Раёны значна адрозніваліся і па эканамічных паказчыках, але кіраўніцтва БССР лічыла, што ў выпадку з раёнамі ўдалося вытрымаць «полностью экономический принцип районирования» (табл.). З пункту погляду эканамічных паказчыкаў і эканамічных перспектываў беларускі ўрад умоўна вылучаў тры групы раёнаў. Першая група – 44 раёны з насельніцтвам у сярэднім ад 40 да 60 тыс. чалавек на раён – гэта «буйныя раёны, якія, безумоўна, «самі сябе пракормяць». Другая група (45 раёнаў) з насельніцтвам ад 25 да 40 тыс. чалавек зможа «толькі з часам наладзіць сябе, але яны маюць магчымасці да гэтага, бо і ў іх ёсць крыніца даходаў...». Трэцяя група – 11 «карлікавых раёнаў» з насельніцтвам ад 20 да 25 тыс. чалавек «не змогуць адразу наладзіць сябе, і тут наша работніцка-сялянская ўлада прыйдзе ім на дапамогу» [6].

Табліца

Параўнальная характарыстыка раёна БССР [3, спр. 944, арк. 47]

	Плошча (кв. вёрст)	Насельніцтва
Раён БССР	964,5	42045
Воласць БССР	415,7	18127
Павет БССР	4593,0	200212
Павет еўрапейскай часткі РСФСР	7960,0	168752
Воласць еўрапейскай часткі РСФСР	645,0	14254

Рэформа адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення патрабавала размеркавання адміністрацыйна-кіраўнічых функцый паміж адміністрацыйна-тэрытарыяльнымі адзінкамі па вертыкалі. Вясной 1924 г. пачалася работа па падрыхтоўцы палажэнняў аб акруговых і раённых з'ездах Саветаў і іх выканках. Праекты гэтых палажэнняў распрацоўваліся НКУС і рэспубліканскай Камісіяй па раянаванні, потым атрымалі адабрэнне СНК і Прэзідыўма ЦВК БССР і канчаткова былі зацверджаны 2-й сесіяй ЦВК БССР 17 ліпеня 1924 г. Але практычная рэалізацыя рэформы паказала недасканаласць гэтых палажэнняў і неабходнасць іх прывядзення ў адпаведнасць з мэтамі адміністрацыйна-гаспадарчай рэформы. VII Усебеларускі з'езд Саветаў (май 1925 г.) прызнаў неабходным пашырыць правы райвыканкамаў і ўмацаваць раённы бюджэт, перадаць у непасрэднае веданне райвыканкамаў усю дзяржаўную маёмасць раённага значэння, падначаліў іх кантролю ўсё ўстановы раёна. У выніку правы райвыканкамаў аказаліся шырэй за правы былых валвыканкамаў і наблізіліся да правоў былых павятовых выканкамаў [7, с. 293–299]. Перш за ўсё былі пашыраны правы райвыканкамаў у адміністрацыйных справах. Яны таксама атрымалі правы юрыдычнай асобы і маглі прымаць на сябе абавязкі і ўступаць у гаспадарча-дагаворныя адносіны. Райвыканкамы атрымалі правы арганізоўваць і кіраваць прадпрыемствамі, якія знаходзіліся ў іх веданні, а таксама назіраць за ўсімі прамысловымі і гандлёвымі прадпрыемствамі на сваёй тэрыторыі незалежна ад іх падначалення [8].

Рэформа ў цэлым атрымала падтрымку насельніцтва. Аргадзел ЦК КП(б)Б па выніках рэформы падрыхтаваў справаздачу, у якой адзначалася, што «районирование встречено населением вполне сочувственно. Крестьяне выражали удовлетворение тем, что 1) деревенский аппарат значительно удешевился, 2) теперь можно в райисполкоме разрешать ряд вопросов, из-за которых раньше приходилось ездить в уезд за 50–70 верст, 3) что ЗАГС передан сельсоветам, 4) что в сельсовете можно чаще получить нужную справку» [9, спр. 35, арк. 344].

За кошт узбудавання адміністрацыйных адзінак здолелі значна скараціць колькасць органаў кіравання (на 62%) і колькасць іх супрацоўнікаў (на 51,7%), што прывяло да эканоміі зарплат (на 31,6%) пры адначасовым росце аплаты працы служачых (на 118%) [3, спр. 591, арк. 90].

У снежні 1926 г. адбылося другое ўзбудаванне Савецкай Беларусі за кошт Гомельскага і

Рэчыцкага паветаў. Пры іх далучэнні адміністрацыйна-тэрытарыяльная сістэма ў гэтых паветах была захавана, перайменавалі толькі паветы ў акругі, а воласці – у раёны. У выніку колькасць раёнаў у БССР павялічылася на 18 адзінак.

У сярэдзіне 1920-х гг. востра паўстала пытанне аб крыніцах распачатай масавай індустрыялізацыі. Усеагульная эканомія, у тым ліку шляхам жорсткага скарачэння адміністрацыйна-кіраўнічых выдаткаў, стала адным з вядучых дзяржаўных палітыка-эканамічных прыярытэтаў. Гэта пытанне абмяркоўвалася ў красавіку 1927 г. на VIII Усебеларускім з'ездзе Саветаў, які ў пастанове па дакладзе ўрада прыняў спецыяльны пункт: «Принимая во внимание необходимость усиления финансирования народного хозяйства, следует неуклонно проводить мероприятия по уменьшению расходов на содержание управленческого и регулирующего аппаратов». У прыватнасці для скарачэння адміністрацыйна-кіраўнічых выдаткаў з'езд даручыў ураду ліквідаваць раёны, «существование которых с хозяйственной, культурной и административной стороны нецелесообразно» [2, с. 71].

Практычная распрацоўка плана ліквідацыі слабых раёнаў пачынаецца напрыканцы красавіка 1927 г. 29 красавіка НКУС рэспублікі прапанаваў усім акрвыканкамам даць свае прапановы па скарачэнні раёнаў, кіруючыся наступнымі крытэрыямі: эканамічнае і культурнае прыцягненне тэрыторыі, аднароднасць і цэласнасць сельскай гаспадаркі і прамысловасці, бюджэтнае становішча, памеры плошчы, колькасць насельніцтва, ступень развіцця шляхоў зносін, узровень абслугоўвання насельніцтва з боку новых райцэнтраў і г.д. Такім чынам, ліквідацыя адных раёнаў і ўзбудуенне іншых павінны былі ажыццяўляцца ў межах ранейшай нэпаўскай мадэлі і рэальнага набліжэння адміністрацыйнага раянавання з эканамічным з мэтай аптымізацыі рэспубліканскага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага дзялення.

Пасля ўзгаднення прапаноў паміж НКУС і Дзяржпланам БССР 4 жніўня 1927 г. пастановай Прэзідыўма ЦВК і СНК рэспублікі заданне VIII Усебеларускага з'езду было выканана: скасавана 16 раёнаў. Усе гэтыя раёны (за выключэннем аднаго) былі дэфіцытныя: іх расходы перавышалі даходы ад 1,5 да 3 разоў. Скасаваныя раёны былі малыя і значна саступалі сярэднім раённым паказчыкам як па плошчы, так і па колькасці насельніцтва. Але пры гэтым усё ж галоўнай падставай для ліквідацыі раёнаў былі перш за ўсё эканамічныя матывы: гэтыя раёны былі чыста сельскагаспадарчымі і не мелі ў той час аніякіх перспектывы як самастойныя эканамічныя адзінкі (адсутнічала нават саматужная прамысловасць, а прамысловае будаўніцтва наогул не планавалася) [10, спр. 597, арк. 61]. Дадатковай пастановай ЦВК і СНК БССР ад 22 верасня 1927 г. быў скасаваны Зембінскі раён Мінскай акругі.

Раёны і пасля гэтай рэарганізацыі засталіся вельмі нераўназначныя па сваіх асноўных паказчыках: па плошчы – ад 371 да 2538 кв.км, па колькасці насельніцтва – ад 22,8 тыс. да 96,4 тыс. чалавек (без уліку насельніцтва акруговых гарадоў), па шчыльнасці насельніцтва – ад 12,4 да 69,9 чал./кв.км.

Змены 1927 г. некалькі павялічылі сярэдняю адлегласць населеных пунктаў ад адміністрацыйных цэнтраў: калі да 1927 г. цэнтры раёнаў знаходзіліся ад акруговых гарадоў у сярэднім на адлегласці ў 42 км, дык пасля – 50 км, сельсаветы апынуліся на сярэдняй адлегласці ў 24 км ад сваіх райцэнтраў, тады як раней – 19 км. Але лічылася, што павелічэнне адлегласці населеных пунктаў ад адміністрацыйных цэнтраў кампенсавалася ў пэўнай ступені ўдасканаленнем шляхоў зносін.

Рэарганізацыя 1927 г. (адначасова былі ўзбудуены некаторыя акругі за кошт ліквідацыі 4 акруг і сельсаветы) дазволіла значна скараціць выдаткі на ўтрыманне адміністрацыйна-гаспадарчага апарату, што і вызначалася ў якасці галоўнай мэты адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэарганізацыі: колькасць кіраўніцкага персаналу па рэспубліцы скарацілася на 1172 адзінкі. Ліквідацыя 4 акруг і 17 раёнаў дала эканомію каля 1,095 тыс. руб. (ці 26,5%). Але адначасова скарачэнне кіруючага персаналу прывяло да абвастрэння праблемы беспрацоўя: яна павялічылася на 17,7% [10, спр. 597, арк. 24–25].

Натуральна, адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа не магла кардынальным чынам вырашыць вострую праблему адмоўнага бюджэтнага становішча раёнаў. Нягледзячы на рост раённага бюджэту (так, па Гомельскай і Бабруйскай акругах раённы бюджэт павялічыўся на 40%), у цэлым яны так і засталіся дэфіцытнымі. Падобнае становішча тлумачылася перавагай сельскагаспадарчай вытворчасці ў эканоміцы рэспублікі і слабым развіццём прамысловасці. Даходы ад мясцовай прамысловасці займалі ў бюджэце вельмі сціплае месца (у 1926–1927

гаспадарчым годзе яны склалі 876,5 тыс. руб. ці 6,9% даходнай часткі акруговых бюджэтаў). Прадпрыемстваў, якія знаходзіліся ў непасрэдным падпарадкаванні акруговых і раённых выканкамаў, было няшмат і яны ў асноўным былі невялікія (вялікая частка больш ці менш буйных прадпрыемстваў знаходзілася непасрэдна ў падпарадкаванні рэспубліканскіх органаў). З усёй выпрацоўцы дзяржаўнай прамысловасці ў 1927–1928 гг. на суму ў 177602 тыс. руб. акруговыя і раённыя прадпрыемствы выпрацавалі толькі 20507 тыс. руб. (11,6%). З 327 прадпрыемстваў, падначаленых мясцовым уладам, найбольш буйныя эксплуатаваліся акрывыканкамамі (122), астатнія 205 – райвыканкамамі. Раённыя прадпрыемствы былі вельмі малыя – на адно прадпрыемства прыходзілася: 5,9 чал. рабочых і служачых сталых і 1,2 часовых і 21,2 тыс. руб. выпрацоўкі (гэта былі ў асноўным млыны, дробныя лесапілкі, смалакурні, бойні і г.д.).

Заклучэнне. У выніку ўсіх пераўтварэнняў 1920-х гг. стварыць раўназначныя і па эканамічных паказчыках, і па плошчы, і па колькасці насельніцтва раёны не ўдалося, што аб'ектыўна і было немагчыма, улічваючы разнастайнасць прыродна-кліматычных умоў і ступені эканамічнага развіцця розных рэгіёнаў БССР. Аднак менавіта на ўзроўні раёнаў адміністрацыйна-гаспадарчая рэформа 1920-х гг. у БССР дасягнула сваіх галоўных мэтай у найбольшай ступені – раёны аказаліся адміністрацыйна-гаспадарчымі аб'яднаннямі даволі аднастайных па эканамічных паказчыках вясковых мясцовасцей, аб'яднаных на падставе эканамічнага прыцягнення да пэўнага гандлёва-рамеснага цэнтра. Гэта сістэма ў асноўным адпавядала інтарэсам нэпаўскай мадэлі эканамічнага развіцця, пераўтвараючы раёны, з аднаго боку, у адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, што з'яўляліся вакол райцэнтраў як цэнтраў дзяржаўнага кіравання, а з другога – адзінкі гаспадарчыя, якія аб'ядноўвалі наваколле на аснове мясцовага гандлёвага абарачэння.

Літаратура

1. Административно-территориальное устройство БССР: справочник: в 2 т. / Гл. арх. упр. при Совете Министров БССР, Ин-т философии и права АН БССР; редкол.: В.А. Круталевич [и др.]. – Минск: Беларусь, 1985–1987. – Т. 1 (1917–1941 гг.) / сост.: Т.А. Воробьева [и др.]. – 1985. – 390 с.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Фонд 6. – Воп. 1.
3. Новое административно-хозяйственное деление Белорусской Советской Социалистической Республики (Материалы к докладу СНК 2-й сессии ЦИКа БССР. VI созыва). – Минск, 1924. – 35 с.
4. Отчет правительства VII Всебелорусскому съезду Советов. – Минск: Изд-е ЦИК БССР, 1925. – 371 с.
5. Дыло, Я. Вялікая рэформа (Вынікі райёнавання) / Я. Дыло // Савецкая Беларусь. – 1924. – 13 верасня. – С. 2.
6. Стенографический отчет VII Всебелорусского Съезда Советов. – Минск: Изд-е ЦИК БССР, 1925. – 312 с.
7. Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства БССР (СУ БССР). – 1925. – № 31. – Ст. 290–292.
8. НАРБ. – Фонд 4 п. – Воп. 1.
9. НАРБ. – Фонд 7. – Воп. 1.
10. НАРБ. – Фонд 34. – Воп. 1.

Поступила в редакцию 11.11.2010

Адрес для корреспонденции: 246023, г. Гомель, ул. Речицкое шоссе, д. 63, кв. 30, e-mail: kaf_polit@gstu.by – Елизаров С.А.